

УКРАЇНСЬКА СИСТЕМА СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: БУДІВЕЛЬНИК ЧИ РУЙНІВНИК СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ГРОМАДЯН

У наш час освіта є ключовим елементом розвитку всіх суспільних процесів. Саме дана галузь відіграє одну із вирішальних ролей у формуванні багатьох складових сучасної держави та вирішення проблем сучасного суспільства таких, як: формування громадської свідомості та політичної культури, розвиток ринкової економіки тощо. Тому відповідно реформування та покращення функціонування даної галузі дозволить більш ефективно проводити необхідні зміни в інших напрямках.

Ключові слова: освіта, патерналізм, інституція, реформування, суспільство, первинний капітал, політична культура, правова культура, еліта, демократичність.

В наше время образование является ключевым элементом развития всех общественных процессов. Именно данная отрасль играет решающую роль в формировании многих составных современного государства и решающих проблем современного общества таких, как: формирование гражданского сознания и политической культуры, развития рыночной экономики. Поэтому соответственно реформирования и улучшения функционирования данной отрасли позволит более эффективно проводить необходимые изменения в других направлениях.

Ключевые слова: образование, патернализм, институция, реформирование, общество, первоначальный капитал, политическая культура, правовая культура, элита, демократичность.

Nowadays education is a key moment of all the society processes development. This industry plays one of the most important roles in many state components forming and many modern society problems solving. There is public way of thinking and political culture formatting, market economy reforming etc. among them. That is why this industry reforming and operating improvement gives chances to make needed changes more effectively.

Key words: education, paternalism, institution, reform, society, primary capital, political culture, legal culture, elite, democracy.

Освіта набуває особливого значення в контексті становлення інформаційної цивілізації. У сучасних умовах розвитку української держави трансформується самий механізм функціонування системи освіти: з'являються нові джерела фінансування, звичайним явищем стає приватна освіта, плата за навчання, змінюється процес управління освітою тощо. Сучасна логіка розвитку суспільства доводить, що відповідальність за освіту має розподілятися між багатьма суб'єктами, а не покладатися тільки на одного – чи то держава, приватна особа або підприємство. З іншого боку, система освіти має бути більш відкритою, гнучкою, адаптивною стосовно нових і постійно змінюваних вимог суспільства [7, с. 48].

Як відомо, під освітою розуміють процес засвоєння систематизованих знань і формування на їх основі світогляду, розвитку пізнавальних можливостей, а також набуття умінь і навичок для практичного застосування загальноосвітніх і професійних знань та як результат цього процесу – досягнення певного рівня освіченості [5, с. 13].

Накопичення досвіду освітньої діяльності дає змогу більшою мірою замінювати шлях стихійної еволюції системи освіти методом доцільного управління нею, використовуючи для цього закони, закономірності, тенденції її функціонування, структурування, розвитку [10, с. 3].

Виступаючи соціально-культурним, історичним феноменом, який існує й удосконалюється в

процесі розвитку суспільного життя людей, освіта є могутньою детермінантою соціальних перетворень. Тому «ставлення суспільства, держави, громадян до освіти, реформування відносин у ній самій є вагомою передумовою становлення відкритого, демократичного, громадянського суспільства, що стабільно розвивається» [8, с. 350].

До здобуття Україною незалежності система освіти відповідала адміністративно-командній моделі організації суспільного життя, планово-централізованій економіці, за якої освіта спрямовувалася не на розвиток людини як творчої, унікальної особистості, а на її нівелювання, перетворення на «гвинтик пролетарської машини» [4, с. 351].

За умов трансформації українського суспільства особливого значущості набувають питання формування людиною нових життєвих стратегій, компетентності, посилення гнучкості та мобільності соціальної поведінки. Адже, «чим потужніший життєвий потенціал людини, тим легше їй здолати кризові ситуації, оволодіти конструктивно-перетворювальною позицією» [12, с. 11].

Реформа освіти в Україні, законодавчо затверджена в Законі України «Про загальну середню освіту» [1], Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) [2], Концепції профільного навчання в старшій школі [3], передбачає реалізацію в старшій ланці середньої школи профільного навчання. Профільне навчання трактується нами як спеціально організована форма пізнавальної діяльності, що враховує індивідуальні особливості, бажання та соціальний досвід особистості, спрямована на оптимальний інтелектуальний розвиток особистості учня і передбачає структурування змісту навчального матеріалу, добір форм і методів навчання відповідно до їх можливостей і прагнень.

Навіщо потрібна система середньої освіти, для кого вона існує, та що дає сьгоднішнім учням? Досить довгий час на подібні запитання могли з легкістю дати відповідь більшість наших громадян, починаючи від робітника на заводі, закінчуючи вченим високого рівня.

Майже кожен з них незважаючи на свій соціальний статус дав би приблизно однакову за своєю суттю відповідь, про те що середня освіта це: важлива ланка в житті кожної людини що це допоможе у житті, завдяки освіті людина влаштується на добру роботу, та буде приносити користь суспільству.

Але треба зазначити, що суспільство з часом змінилося і змінюється далі. При цьому, з одного боку, спостерігаються зміни в багатьох галузях та сферах життя. Серед цих галузей досить важливою є система освіти. Можна констатувати, що українська освіта при усіх своїх досягненнях потребує масштабного реформування та прилаштування відповідно до суспільних вимог. Для прикладу невідповідності відносин між освітніми інституціями та суспільством достатньо подивитися у часи 90-х років, або так званого накопичення первинного капіталу. Саме в цей час відбувалася

ломка звичних для більшості людей цінностей та набуття нових рамок поведінки. Новий час досить швидко висунув умови нового життя, до якого українські громадяни не були належно підготовлені. Звісно дуже довго можна казати про несправедливість того часу, але факт залишається фактом. Одночасно з іншого боку виходили особистості, які добре пристосувалися до нових умов, притому, маючи набагато більше за інших.

На розвиток освіти вплинули суспільні інтеграційні процеси, такі напрями розвитку суспільства, як глобалізація, демократизація, розпад союзу країн ядерного блоку, створення єдиного інформаційного простору. Ці зміни відбулись такими темпами, що зумовили потребу негайно переглянути й реформувати освіту на всіх рівнях, оскільки наявні системи не повністю відповідали сучасним запитам та потребували переорієнтації [11].

Загалом в Україні поширене переконання, що освітні показники входять у ту невелику групу соціальних характеристик, де ми чи перебуваємо на рівні середніх європейських показників, чи зовсім ненабагато поступаємося їм. Подібні твердження відкрито проголошуються більшістю керівників освіти або ж фігурують всередині різноманітних аналізів і порівнянь стану, характеристик та процесів у системах освіти України і європейських держав. [6, с. 39]

При цьому треба зазначити що: почався процес формування нових ідеалів: у політиці через пошук гарного національного героя, який прийде з не куди та зробить високий рівень життя і ми без економічних, політичних, культурних перетворень створимо умови життя як у розвинутих країнах. Що є, у свою чергу, показником низької політичної культури та клієнтельських відносин між населенням і владою.

На наш погляд, ця проблема має досить багатогранну природу, звісно тут треба заявити про певні ментальні особливості, довге перебування в умовах авторитарного стилю правління і відповідно відсутність досвіду управління в нових умовах. Але всі ці проблеми, як не дивно, є другорядними. І, відповідаючи на запитання, що є головним, напрошується відповідь що це недосконалість державних інституцій. Серед цих інституцій саме і знаходиться українська система середньої освіти, яка, незважаючи на активне реформування, і по нині залишається послідовником так званої радянської школи. Звісно, треба заявити: що у свій час вона мала суттєві переваги та надавала досить глибинні знання з багатьох дисциплін.

Але зі зміною часу ми бачимо, як українське суспільство досить важко проходить процес соціалізації. Україна потребує суттєвих змін у напрямку побудови та розвитку політичної та правової культури. Освітня галузь, у свою чергу, як та, що виховує майбутніх громадян, може досить активно сприяти утвердженню нових стандартів суспільної поведінки. Ми досить часто чуємо критичні зауваження в бік політичної еліти та

існуючих правил гри. Треба пам'ятати, що площина даних процесів полягає в особливостях формування суспільної свідомості. Проблема політичної еліти полягає не в тому, що вона неефективна, а в тому, що суспільство не народило іншої еліти. Для того щоб змінити еліту треба, перш за все, поміняти суспільство.

Будь-хто з представників влади, на думку народу, винен у тих чи інших проблемах наших людей. Та люди не хочуть усвідомити, що зміни повинні відбутися з ними. У даному контексті постає питання освіти, особливо шкільної. Саме школа формує певні принципи, які людина використовує у своєму житті. Розглянувши політичну еліту України, треба звернути увагу, що всі її представники навчалися приблизно в таких умовах, як і більшість людей. Зважаючи на це, треба наголосити, що проблеми владно-суспільних відносин мають інституційно-культурний характер і не вирішуються простою ротацією представників влади. Особливістю цього процесу є те, що проблеми владної верхівки спостерігаються на місцевому рівні. А це вже, у свою чергу, зовсім не маленька купка корумпованих та непрофесійних чиновників, це десятки тисяч таких самих громадян як і ми. Можна з певністю сказати, що якщо система середньої освіти не є першо-причиною, то вона однозначно відіграла і відіграє провідну роль.

Щоб проводити будь-які перетворення в суспільстві, змінювати життя на краще, треба, щоб по-перше було кому проводити ці зміни, потрібні не просто глибинні знання з природничих наук та добрий атестат про середню освіту, потрібна величезна сила волі та постійне прагнення досягати успіху. А відповідно, щоб такі люди з'явилися треба їх навчати, починаючи із середньої школи. Навчали думати не стандартно, боротися за свої права, бути незалежними та впевненими в собі громадянами. І коли досить часто порушується в сучасній українській політичній думці питання розвитку політичної культури, інститутів громадянського суспільства, політичної свідомості, то виникає питання. Хто саме буде впроваджувати дані ідеї і як народ буде сприймати їх? Досить часто в школі можна було почути такі вислови, як-будь таким, як усі, вчитель завжди прав, роби так як тобі скажуть. І все це продовжувалося та продовжується в певній мірі протягом усього часу навчання в школі. За таких умов, про які зміни можна казати в політичній культурі суспільства, кого можуть такі люди делегувати у владу чи не таких, яких їм скажуть, чи буде таке суспільство виборювати свої права мабуть ні тому що звикли діяти так як усі, не вирізнятися з натовпа та не приймати самостійно рішення. Ця стагнація свідомість, яка формує в перспективі так званий підданський тип політичної культури, і є одною з головних перепон у налагодженні нових відносин у суспільстві та як результат високого рівня життя та побудови розвинутої демократичної держави, з високим рівнем політичної культури. Саме тому

напрошується висновок, що для позитивних змін у житті суспільства треба цей народ відповідно навчити.

І провідна роль тут повинна відігравати середня школа. Яка повинна інтегрувати нових громадян до сучасних викликів часу. Дуже важливо, щоб українське суспільство змінило негативні стандарти поведінки, закладені в минулому, та сприйняла нові задля руху в майбутнє. Саме з допомоги освітніх інституцій є можливість зробити з народу не просто натовп покірних підданих байдужих до самих себе, а людей, які будуть мати високий рівень громадської свідомості, та врешті-решт побудують кожен на своєму рівні ті стандарти, до яких усі прагнуть. Таким чином, треба зазначити про впровадження елемента громадянської освіти.

У світі конкретні кроки щодо розвитку громадянської освіти були зроблені ще на 18-й сесії ЮНЕСКО в 1974 р. прийняттям Рекомендації «Про освіту з міжнародного співробітництва та миру і освіту стосовно прав людини та основних свобод», де містився заклик до усіх урядів, державних працівників у галузі освіти та вчителів визнати зв'язок між міжнародною освітою та освітою з прав людини і ввести це в практику через відповідну освітню політику та навчальні програми.

У 1978 р. внесок до справи розвитку громадянської освіти робить Рада Європи, в особі свого вищого політичного органу – Комітету Міністрів, який прийняв Резолюцію R (78) 41 «Про навчання прав людини», де рекомендувалося вводити навчання правам і основним свободам людини в систему освіти, заохочувати дослідження в галузі прав людини, навчати правам людини державних службовців.

Додаток до Рекомендації під назвою «Пропозиції стосовно викладання та навчання прав людини в школах» містить шість головних розділів: права людини в навчальному плані школи, знання та навички, що мають набуватися в процесі вивчення прав людини, клімат школи, підготовка вчителів, міжнародний день з прав людини. Так, зокрема в розділі «Права людини в навчальному плані школи» наголошується, що усвідомлення та реалізація прав людини є важливим елементом підготовки молоді до життя в демократичному та плюралістичному суспільстві. Це є частиною соціальної та політичної освіти, і залучає між-культурне та міжнародне розуміння. Діти мають оволодівати поняттями з освіти прав людини в ранньому віці. Наприклад, набуття вмінь нена-сильницького вирішення конфліктних ситуацій та формування поваги до інших мають відбуватися в дошкільному віці та в початковій школі.

У середній школі повинно проходити оволодіння більш абстрактними ідеями освіти з прав людини, що включають розуміння філософських, політичних та правових понять у процесі вивчення історії, географії, суспільствознавства, релігійної освіти, мови та літератури.

Права людини нероздільно пов'язані зі сферою політики. Тому в процесі вивчення прав людини

учні мають вивчати основні міжнародні документи, угоди та закони.

Важливу роль у подальшому розвитку освіти з прав людини відіграв конгрес ЮНЕСКО «Освіта – для прав людини та демократії» та Всесвітня конференція з прав людини у Відні в 1993 р. Учасники конференції закликали держави світу включити поняття прав людини, демократії та закону в навчальні програми усіх інституцій формальної та неформальної освіти та сприяти домінуванню цих ідей у житті кожного суспільства.

Тема формування «європейської свідомості», «громадянина Європи» знаходить своє відображення та є характерною для змісту і спрямованості шкільного навчання взагалі і громадянської освіти, зокрема в Західній Європі.

У країнах Східної Європи склалися інші політичні й соціальні умови, що впливають на підходи до громадянської освіти. Але загальні тенденції і логіка їх суспільного розвитку відбуваються в напрямку прийняття тих цінностей, які відповідають глобальній ідеї європейської спільноти щодо створення загальноєвропейського освітнього простору, що є актуальним для України сьогодні.

Отже, глобальна стратегія громадянської освіти, що включає мету, принципи, формування змісту, методи та форми, розроблені та продовжують вдосконалюватися на міжнародному рівні.

У цьому контексті можна навести приклад Канади, в якій підходи до громадянської освіти також мають свої національні особливості. Тому багатокультурне виховання стало фундаментом усієї громадянської освіти в цій країні. Освіта з прав людини, в першу чергу, акцентує проблеми етносу, раси, релігійних відмінностей, громадянства та такого пов'язаного з цим питання, як рівності всіх перед законом.

На нашу думку, мету громадянської освіти в зарубіжних країнах визначають на рівні подвійної перспективи – суспільства та індивіду.

З погляду суспільства, громадянська освіта має гармонізувати соціалізацію кожної людини і передати їй знання, правила і цінності, необхідні для життя в демократичному суспільстві. При цьому наголошується, що акцент необхідно робити на формуванні громадянської культури учня.

Що стосується індивіду, то акцент має робитися на знанні громадянських прав та обов'язків, механізмі захисту окремої людини і меншин, на необхідності дотримання громадянських норм і правил, проблемах свободи та ін.

Слід зазначити також, що в умовах однострійного визнання усіма державами ролі громадянської освіти підходи до місця останньої в школі варіюються.

Освіта з прав людини в середній школі зарубіжних країн зазвичай передбачає формування знань, навичок, цінностей та громадської участі.

Ядро знань, як правило, включає:

– основні категорії прав людини, права та обов'язки (ідея прав має бути пов'язана із відповідальністю перед іншими, перед суспільством та людством у цілому);

– основоположні міжнародні декларації та конвенції з прав людини;

– інформацію про видатних діячів та основні події в історичній боротьбі за права людини;

– матеріали про різні форми несправедливості та дискримінації (расизм, геноцид та ін).

Зміст «Громадянознавства», наприклад, у Франції зосереджено на правилах демократичного життя, політичних та адміністративних інститутах, місці Франції у світі.

У країнах, де блоки з громадянознавства входять до інших навчальних предметів, знання включаються в навчальні програми та підручники.

Так, у програми та підручники з історії включені такі аспекти освіти прав людини, як: виникнення та розвиток демократії, рабство, колоніалізм, імперіалізм, революції, її ідеали та внесок, порушення прав людини в процесі війн, засоби масової інформації.

Канадські програми та підручники з історії для середньої школи, виходячи із політики націленості на плюралістичне суспільство, в першу чергу, включають тематику багатокультурної спадщини.

Що стосується громадянської освіти у Норвегії, то вона, як і в більшості країн імплементована до різних навчальних дисциплін.

Основні завдання громадянської освіти в Норвегії наступні:

– забезпечити учнів різнобічними знаннями про себе, сім'ю і довкілля; історію й життя в суспільстві, природні ресурси і географію;

– надати інформацію про взаємозв'язок природи, суспільства;

– сприяти здобуттю різноманітного досвіду, почуттю впевненості у власних здібностях;

– сприяти розвитку уваги та критичного мислення;

– закладення основи, що потрібна для прийняття рішень та відповідальності.

– навички подібні до тих, якими оволодівають в процесі інших форм соціальної освіти:

– спілкування (висловлювання думок усною та письмовою формою, обговорення та слухання);

– критичне мислення (збір та аналіз матеріалу з багатьох джерел, досягнення логічних умовиводів);

– соціальні навички (співробітництво, розв'язання конфліктів тощо).

Елемент громадської участі акцентує основну ідею громадянської освіти – застосування набутих знань та навичок для удосконалення реалій суспільства. Сьогодні навчальний процес – це виховання відповідальної особистості, здатної до самоосвіти і саморозвитку, яка вміє критично мислити, використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, людини, що прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни.

Навчальні заклади є тим основним соціальним інститутом, що робить вирішальний внесок у формування інтелекту, самосвідомості нації, забезпечення її фізичного і духовного здоров'я.

Саме в навчальних закладах діти проходять початкові етапи соціалізації та становлення особистості, саме в їх стінах закладаються основні моделі поведінки. На нашу думку, саме до таких стандартів виховання та відносин повинна прагнути наша середня школа.

Система освіти України має перейти до якісно нового бачення шляхів навчання молоді, створити умови для розвитку нового покоління, виховання громадянина демократичного суспільства [9, с. 4]. Сьогодні визнає освіченість, вихованість, культуру найвищими цінностями, незамінними чинниками соціального прогресу. Загалом національна модель освіти поступово переходить до нових методів освіти та виховання, але при цьому необхідно наголосити на більш швидких та професійних діях, відповідно до сучасного світу, який стрімко розвивається, що висуває до молоді щоразу нові вимоги [6, с. 39].

Відповідаючи на питання, що повинна робити школа, щоб кардинально змінити відносини в суспільстві: треба зазначити, що, перш за все, школа повинна виховувати громадянську культуру в школярах. Формувати новий рівень міжособистісних відносин, поваги до прав людини та суспільної відповідальності. На нашу думку, в даному контексті для України буде корисним досвід європейських країн. Другий важливий напрямок – це знання, які потрібні дітям та дають пряму користь під час використання їх у повсякденному житті. Досить часто люди не можуть нічого вдіяти через те, що вони не мають потрібних знань і їх просто не надають у потрібному обсязі та на необхідному рівні. Наприклад, у житті більшість з нас мають справу з судами і при цьому нікого, крім майбутніх юристів, не навчають тому, що таке є судова система, як вона працює, хто, які має права. У школі це пояснюють поверхово на рівні факультативу, а в житті саме ця інстанція

стає для певних людей вирішальною. Таким чином, треба зауважити про необхідність більш якісної правової освіти. Чи, наприклад, управління малим та середнім підприємством, якому навчають у економічних ВУЗах та в реальному житті величезний відсоток громадян збираються відкрити, або мали колись свої підприємства та при цьому, не маючи достатньо знань, так чому не надавати ці знання в більшому обсязі. А відповідні знання могли б з легкістю збільшити кількість робочих місць, допомогти побудувати потужний середній клас та посилити рух до ринкової економіки. Тобто важливою ланкою освітньої галузі повинна стати економічна освіта.

Замість цього в школі здебільшого лише змінено радянські символи у вигляді портрета Леніна та програми КПРС на портрет Т. Шевченка та Конституцію України, залишивши фактично радянську систему саме надання знань. Хоча починати процес реформування освіти потрібно зі змін того, як викладають і що викладають. На даний час по нині в більшості випадків продовжують просто прагнути високих показників як у часи Радянського Союзу гналися за перевиконанням планів. При цьому, забуваючи про індивідуальність кожного учня і таким чином руйнуючи її як особистість. А потім саме це перетворюється на проблеми, пов'язані з проявом власної думки і отождоженням себе як громадянина.

Хоча треба зауважити, що спостерігається певний позитивний процес у напрямку реформування освітньої галузі, впроваджуються певні прогресивні методи, але при цьому він є досить неквапливим і має так само багато зауважень.

Тому, роблячи висновок, треба зазначити, що або ми щось змінимо в системі нинішньої освіти, або будемо і на далі скаржитися на життя, при цьому, шукаючи винних у тому в чому беремо безпосередню участь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про загальну середню освіту» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28.
2. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Педагогічна газета. – 2002. – № 1. – С. 4-6.
3. Концепція профільного навчання в старшій школі // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2003. – № 24. – С. 3-15.
4. Національна доктрина розвитку освіти України // Освіта України. – 2002. – 23 квітня.
5. Беседська Л., Сімонова В. Правова освіта в школі / Л. Беседська, В. Сімонова // Директор школи. – 2007. – № 40. – С. 7-8.
6. Зубрицька О. Середня освіта європейських держав та України на зламі століть / О. Зубрицька // Рідна школа. – 2006. – № 11. – С. 39.
7. Каленюк І. Освіта в ринковому середовищі / І. Каленюк // Підприємництво, господарство, право. – 2002. – № 1. – С. 48.
8. Крисюк С. Державно-громадське управління освітою / С. Крисюк // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні : матеріали наук.-практ. конф. ; за ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – Т. 3. – С. 350-353.
9. Личук В. Освітняське законодавство України потребує змін / В. Личук // Освіта України. – 2007. – № 21 (20 березня). – С. 4.
10. Луговий В. Управління освітою : [навч. посіб. для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Державне управління»] / В. І. Луговий. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.
11. Овчарук О. Компетентісний підхід в освіті: загальноєвропейські підходи [Електронний ресурс] / О. Овчарук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – № 5 (13). – Режим доступу : <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>.
12. Орлов А. Мониторинг инновационных процессов в образовании / А. Орлов // Педагогика. – 1996. – № 3. – С. 9-15.

Рецензенти: Багмет М. О., д.і.н., професор;
Ярошенко В. М., к.політ.н., доцент.